

תפיסות דמוקרטיות ליברליות: התפיסה האינדיבידואלית, התפיסה הרפובליקנית והתפיסה הרב-תרבותית

דמוקרטיה, כפי שלמדנו בפרק הרעיון הדמוקרטי, היא השקפה המדגישה את ריבונותו של העם. הדמוקרטיה הליברלית מעמידה את האדם במרכז, כלומר מעמידה בראש מעייניה את הדאגה למימוש זכויותיו, בהקשר זה עולה השאלה מהי הדרך הראויה ביותר למימוש "טובתו" של האדם: כשהמדינה מתייחסת אליו רק כפרט; כאשר היא מתייחסת אליו גם כחלק מהקולקטיב הלאומי-תרבותי; כשהיא רואה אותו גם כחבר בקבוצה תרבותית ייחודית.

בפרק זה נכיר שלוש תפיסות של דמוקרטיה: התפיסה הליברלית-האינדיבידואלית, התפיסה הליברלית-הרפובליקנית והתפיסה הליברלית הרב-תרבותית. כל אחת משלוש תפיסות אלה נותנת תשובה אחרת על השאלה המרכזית:

כאיזו תפיסה דמוקרטית ימנע האדם את עצמו באופן האיטבי - את יכולותיו וזכויותיו, את חירויותיו וכישוריו; או מאיפיס אחרות: איזה סוג של מדינה דמוקרטית תמנע את טובת האדם באופן הראוי ביותר?

שלוש התפיסות הדמוקרטיות שנכיר הן תפיסות תאורטיות העוסקות ביחסי מדינה-אזרח. מדינות רבות משלבות וממזגות דפוסי התנהגות והתנהלות מכל שלוש התפיסות.

כמו כן נענה על השאלות:

- מהן נקודות הדמיון ומהן נקודות השוני בין התפיסות הדמוקרטיות-ליברליות?
- מהו הקשר בין סוג הלאומיות לסוג התפיסה הדמוקרטית?
- מהי הביקורת על כל אחת מהתפיסות הדמוקרטיות הליברליות?

מהן נקודות הדמיון בין התפיסות?

המשותף לתפיסות הדמוקרטיות הוא היותן ליברליות, כלומר מציבות במרכז את האדם את ההכרה בהיותו בעל יכולת לקבל החלטות תבוניות.

"עשה מעשיך כך שהאנושיות שבך ובכל אדם אחר, תשמש לך גם תכלית ולעולם לא אמצעי בלבד" (עמנואל קאנט, הנחת יסוד למטפיסיקה של המידות, ירושלים: האוניברסיטה העברית, מאגנס, תש"י).

ליברליזם כתופעה פוליטית ראשיתו בקבוצה שהוקמה בספרד ב-1810 וכינתה עצמה "ליברלים".

האדם הוא תכלית קיומה של המדינה. על כן והמדינה מחויבת לממש את טובתו על ידי הבטחת חירויותיו; ומימוש זכויותיו.

כל שלוש התפיסות הן של הדמוקרטיה במובן הרחב, תפיסות של דמוקרטיה במובן המהותי [כהשקפת עולם וכאורח חיים]. כולן מתייחסות לדמוקרטיה כאל ערך, המבוסס כשלעצמו על ערכים הומניסטיים ועל כיבוד זכויות האדם ומחויבות למימושן. ועם זאת הדמוקרטיה הרחבה-המהותית מבוססת על הדמוקרטיה הצרה-הפורמלית, שבלעדיו לא ייתכן משטר דמוקרטי.

מהן נקודות השוני בין התפיסות ?

להלן מספר אמות מידה לבחינת נקודות השוני בין שלוש התפיסות:

- כיצד האדם מממש באופן המיטבי את יכולותיו וזכויותיו, את חירויותיו וכישוריו.
- מה יחסה של המדינה לזהות האישית והקבוצתית של אזרחיה (אתנית, לאומית, תרבותית ודתית).
- מה יהיה אופיו של המרחב הציבורי במדינה וכיצד ייקבע.

חירות היא הערך המרכזי של התפיסה הליברלית.

חופש זה ממרות שרירותית כה נחוץ הוא לשמירת קיומו של אדם ... שאין אדם יכול לוותר עליו אלא מתוך שאבדה לו זכותו לשמור על קיומו ואף לחיות" (ג'ון לוק, על המחשבל המדיני , סעיף . 23).

1. התפיסה הליברלית-האינדיבידואלית

א. כיצד האדם מממש באופן המיטבי את יכולותיו ולזכויותיו, את חירויותיו וכישוריו?

תפיסה זו מעמידה את מימוש זכויותיו של האדם בראש סולם העדיפויות. על פיה, מימוש מרבי של זכויותיו וחירויותיו של הפרט יהיה כאשר המדינה תתייחס אל האדם כאינדיבידואל. במילים אחרות - ה"טוב" עבור האדם הוא טוב אישי בלבד. המדינה נוסדה עבור האזרחים ותכליתה היא מימוש זכויותיהם.

לאדם יש זכויות, אבל כמו בכל מדינה יש לו גם חובות ומחויבויות, שכן אינו רשאי לפגוע בבני אדם אחרים. הגבלות ניתן להטיל על האדם רק כאשר הוא מסכן את חירותם של בני אדם אחרים, ובמילותיו של הפילוסוף האנגלי ג'ון סטיוארט מיל (1806-1873): "התכלית היחידה שבשבילה מותר להשתמש בכוח הכפייה כלפי חבר אחר בציבור מתורבת, נגד רצונו של אותו איש היא למנוע היזק מאחרים (מיל, "על החירות" ע' 20.)

ג. מהו יחסה של המדינה הליברלית - אינדיבידואליזם לזהות האישית והקבוצתית של אזרחיה?

המדינה אינה מתייחסת ל"צבעו" של האזרח: היא ניטרלית ביחסה לזהויות האתניות, הלאומיות, התרבותיות והדתיות של אזרחיה. המדינה מתייחסת לאזרחיה רק כפרטים ואינה מתייחסת לשונות שנובעת מהשתייכותם לקהילות מובחנות זו מזו. למשל – לא יינתן פטור מחוק כללי למי שמשתייך לקהילה שחוק זה פוגע בה לדוגמה, כשחוק מדינה פוגע באמונה דתית של אדם המשתייך לקבוצה דתית.

המדינה אינה מכירה בזכויות הקבוצה.

חוקי המדינה אינה מזוהים עם מערכת ערכית או תרבותית מוגדרת. המדינה גם אינה מזוהה עם לאום מסוים. ואינה קובעת וכופה מערכת ערכים אחת על כולם.

בין חוקרי הליברליזם – תומכים ומבקרים כאחד - התפתחה גישה המפרשת את הליברליזם כסוג של "ניטרליות" בין תפיסת הטוב של יחידים מעין מתן קדימה למושג "זכות", שניתנה לכל בני החברה באופן שוויוני, על פני מושג "הטוב", שיכול להתפרש באופנים שונים על ידי יחידים וקבוצות. הדמוקרטיה הליברלית-ניטרלית אדישה, כביכול, לזיקות והעדפות פרטיקולאריות [ייחודיות] (רות גביזון, ישראל כמדינה יהודית ודמוקרטית: מתחים וסיכונים, ירושלים ובני ברק: מכון ואן ליר והקיבוץ המאוחד, 1999).

ד. מה יהיה אופיו של המרחב הציבורי המדינה הליברלית - האינדיבידואליזם וכיצד ייקבע?

החברה מורכבת מאזרחים המתארגנים בקבוצות לגיבוש האינטרסים שלהן ולמימושם. אין אצל כלל האזרחים אחידות רעיונית ותרבותית שהם מעוניינים לטפח ולקדם, אלא כל אדם מנסה לקדם את תפיסותיו, את האינטרסים והצרכים שלו, על ידי יצירת שותפויות בנושאים שונים. הקבוצות אינן קבועות, והן עשויות להשתנות. כדי להצליח במימוש האינטרסים שלהן, נאבקות הקבוצות השונות ביניהן על חלוקת המשאבים. את החקיקה במדינה, סמלי המדינה והמרחב הציבורי יקבעו האזרחים על ידי יצירת שותפויות שמתלכדות ומשפיעות על קבלת ההחלטות.

כמובן, עשויות להתקיים במדינה קהילות/קבוצות מגובשות דתיות, אתניות ואחרות שכן מדובר במדינה דמוקרטית המאפשרת חופש התאגדות. אלא שהמדינה אינה מתייחסת לאינטרסים של הקבוצות הללו ואינה מקדמת אותם.

למדינה אין מערכת ערכים שהיא מנסה לקדם, והיא גם אדישה כלומר ניטרלית לערכים של קבוצות המרכיבות את החברה.

המשותף לכלל האזרחים במדינה זו הוא האזרחות המשותפת, החוקה והחוקים.

סוג הלאומיות המתאים לתפיסה הליברלית-אינדיבידואלית-הוא לאומיות **אזרחית/ מדינתית**¹. לתפיסה הדמוקרטית הליברלית אינדיבידואלית מתאימה ביותר **מדינת הלאום האזרחית/המדינתית** כיוון שאינה מזוהה עם קבוצה אתנית לאומית, דתית או תרבותית של אזרחיה ואינה מקדמת ערכים ייחודיים של אזרחיה. יש לציין שלא בכל מדינה שהלאומיות שלה היא מדינתית תהיה התפיסה הדמוקרטית שלה ליברלית-אינדיבידואלית.

*ג'ון רולס (1921-2002)

פילוסוף אמריקאי. מגדולי הפילוסופים במאה ה-20. ספרו המפרסם ביותר הוא "תיאוריה של צדק" 1971. **רולס** מדבר על **צדק חלוקתי** וכיצד זה יקבע? הוא מסביר שצדק חלוקתי יתקיים כאשר לדוגמה: על מנת לחלק את ה"עוגה": האחד יחתוך והשני יקבע איזו חתיכה כל אחד יקבל.

איך תקבע המדינה חוקים שיהיו שוויונים וניטרליים כלפי כל האזרחים. איך ניתן להבטיח שהמדינה לא תושפע מאינטרסים אישיים של המחוקקים.

על שאלה זו ענה ג'ון רולס* באלה המילים:

שהניטרליות הערכית ואינטרסנטית תתקיים אם קבלת ההחלטות תהיה מאחורי "מסך הבערות". כלומר האדם המחליט לא ידע מהם האינטרסים שלו. לא ידע אם הוא צעיר או זקן, בריא או חולה, גבר או אשה, עשיר או עני. אולם את כל שאר הדברים ידע. ידע את חוקי הטבע וחוקי הכלכלה, תנאים חברתיים וכלכליים. כך טען רולס תובטח האובייקטיביות המרבית של מקבלי ההחלטות מחוקקי החוקים. לכל אדם תהיה זכות שווה לחירות הנרחבת ביותר העולה בקנה אחד עם חירות דומה לאחרים

ג'ון רולס, תאוריה של צדק, עמ' 60.

- הסבירו את תשובתו של רולס על השאלה: כיצד ייקבעו החוקים באופן שוויוני וניטרלי.

- מה דעתכם על הרעיון של רולס? נמקו.

**מגילת הזכויות בחוקת

ארה"ב 1791

1. תוספת 1. הקונגרס לא יחוקק כל חוק בנוגע למיסודה של דת, או האוסר קיומה החופשי של עבודה דתית; או זכותם של אנשים להתכנס בדרך שלום, ולדרוש מן הממשל תיקון של מעוות.

2. ... אין להגביל זכותם של בני אדם להחזיק נשק ולשאתו.

4. זכותם של בני אדם להיות מובטחים בגופם, ביתם, בתעודותיהם ובחפציהם מפני חיפושים ועיקולים... (צ.ה.)

פריצ'ט, **החוקה האמריקאית**, תל אביב: זמורה, ביתן, מודן, 1982, (עמ' 157-158).

- הסבירו איזו תפיסה דמוקרטית באה לידי ביטוי במגילת הזכויות של ארה"ב.

ד. מהי הביקורת על התפיסה הליברלית- האינדיבידואלית?

- בפועל, מדינה אינה יכולה להיות ניטרלית לזהות אזרחיה וערכיהם ועל כן היא מקדמת ערכים מסוימים על חשבון אחרים.
- התפיסה הליברלית-אינדיבידואלית מחזקת את המחויבות של המדינה הדמוקרטית לאדם ולא לכלל האזרחים לכן ישנה סכנה שהיא לא תטפח מספיק את תחושת השותפות בין האזרחים.
- במדינה כזו מסוג ליברלית-אינדיבידואלית אין הכרה בקבוצות אתנו-תרבותיות, דתיות ואחרות ואין מימוש של זכויותיהן. בכך יש פגיעה במימוש הזכויות של הקבוצות, בעיקר בזכות לתרבות

¹ להבהרת המונח "מדינת לאום אזרחית/מדינתית", ראו הפרק "הרעיון הלאומי".

הלכה למעשה אין מדינה המממשת, תפיסה זו. המדינה הקרובה ביותר לתפיסה זו היא ארה"ב. בה אנחנו עדים בפועל לקידוש של חירויות, למשל חירות היזמה הכלכלית. החוקה האמריקאית כוללת מגילת זכויות שמקצה מקום מרכזי לחירויות האדם ולזכויות הפרט**.

שאלת חשיבה:

גון פיצג'ארלד קנדי" נשיא ארה"ב (1917-1963) "אל תשאל מה המדינה יכולה לעשות בשבילך, שאל מה אתה יכול לעשות בשביל מדינתך."

[ויקיפדיה](#)

- האם דבריו אלו של הנשיא קנדי מבטאים את התפיסה של דמוקרטיה ליברלית אינדיבידואלית?

2. התפיסה הליברלית-הרפובליקנית^{2*}

א. כיצד האדם אמנם באופן האיטי את יכולותיו ולכולותיו, את חירויותיו וכישוריו?

גם תפיסה זו, כמו הליברלית-אינדיבידואלית, מעמידה במרכז את זכויות האדם וחירויותיו. אלא שעל פי תפיסה זו, האדם הוא "תבנית נוף מולדתו", והוא יוכל לממש את עצמו בדרך המיטבית רק במסגרת החברה, כלומר במסגרת הקולקטיב. עבור הפרט, החיים יהיו משמעותיים אם גם במישור הפרטי וגם במישור הקולקטיבי (במרחב הציבורי), יינתן ביטוי לערכיו ולתרבותו. כיוון שמדובר בנקודת מוצא ליברלית, מודגשת מחויבותה של המדינה לטובתו של היחיד, אולם בצד זה התפיסה הליברלית-הרפובליקנית טוענת שהקולקטיב הוא צורך חיוני של הפרטים כדי לממש את הטוב שלהם. זאת, בניגוד לתפיסה הליברלית-האינדיבידואלית, המעמידה את הפרט במרכז. מדינה הפועלת לפי ערכי התפיסה הליברלית-הרפובליקנית תממש את טובתו של היחיד בכך שתקבע אופייה

² יש מובנים שונות למונח רפובליקניזם וחלקם אף סותרים זה את זה. אנחנו בחרנו להציג שני מובנים

*רפובליקה מהמונח
הלטיני Res
publica ענין הציבור

של המדינה על פי הערכים המשותפים לכלל; הטוב האישי של הפרט משתלב אפוא עם הטוב המשותף לכל חלקי המדינה.

התפיסה הליברלית-הרפובליקנית עוסקת "ביכולתם של אנשים לחיות זה עם זה ולא זה לצד זה כמו בזו האינדיבידואלית".³ כלומר, נודעת חשיבות עליונה לשותפות בין האזרחים.

ג. מהו יחס המדינה הליברלית - הרפובליקנית לזהות האישית והקבוצתית של אזרחיה?

נקודת המוצא של התפיסה הליברלית - הרפובליקנית היא שלמדינה יש זהות תרבותית-ערכית משותפת שהיא מקדמת ומטפחת. התפיסה הליברלית-הרפובליקנית אינה חד משמעית יש לה מובנים שונים. להלן שני מובנים רווחים לתפיסה: מובן אחד של התפיסה מנסה ליצור זהות משותפת לכלל האזרחים והשני מתייחס בעיקר לקבוצת הרוב הדומיננטית.

מובן ראשון של התפיסה :

המדינה שואפת ליצור זהות משותפת לאזרחיה והיא עושה זאת באמצעים אלה: קביעת ערכים ותרבות משותפים; חקיקה הנקבעת על ידי נציגי האזרחים; מערכת חינוך שמנחילה את ערכי המדינה. עקב כך המדינה אינה ניטרלית כלפי זהותם של אזרחיה כמו שקורה במדינות המקדשות את התפיסה הליברלית-האינדיבידואלית. אלא שהמוצא האתני, הלאומי והתרבותי השונה של אזרחים הוא עניינם הפרטי בלבד ואינו משפיע על החקיקה או על קביעת המדיניות. המדינה אינה נותנת מקום לזהות הייחודית של אזרחיה ולרצונם לשמר את תרבותם וערכיהם השונים. בני קבוצות מיעוט המעוניינים להשתלב בטוב המשותף תוך ויתור על זהותם הייחודית יוכלו לעשות זאת ללא הגבלות.

מדינה הדוגלת בתפיסה הליברלית-הרפובליקנית אינה מכירה בזכויות הקבוצה ואינה מממנת מימוש זכויות ייחודיות של קבוצות מיעוט. כי היא שואפת ליצור זהות משותפת לאזרחיה.

מובן שני של התפיסה:

המדינה מתייחסת לזהות האתנית-הלאומית והתרבותית של אזרחיה. אך בשונה מהמובן הראשון של התפיסה הליברלית-הרפובליקנית, זהות המדינה המשותפת מתעצבת על ידי הרוב האתני-תרבותי שלה. המדינה עשויה על פי רוב להכיר בזהויות הייחודיות של קבוצות שאינן חלק מהרוב הדומיננטי ולהעניק להן, בנוסף לזכויות אדם, גם זכויות קבוצה לממש את ייחודן התרבותי, הלשוני והדתי. במדינות שבהן רווח מובן זה של התפיסה,

³ גל גרזון, ליברליזם : קשרים, הקשרים ביקורות, רעננה: האוניברסיטה הפתוחה, 2004, עמ' 233.

"מאחר שרואים אנו, שכל מדינה - שותפות היא, ושכל שותפות קיימת לשם איזה טוב שהרי עושים כל בני האדם כל מה שהם עושים כדי להשיג מה להם כטוב, ברור שאם כל השותפויות מכוונות לאיזה טוב, ... הרי השותפות עליונה היא הנקראת מדינה". (אריסטו פוליטיקה, ספר א, פרק א).

בני קבוצות המיעוט לא ישתלבו, בדרך כלל, בקרב הרוב. המדינה יכולה גם לא להכיר בקבוצות ולא להעניק להן זכויות קבוצתיות.⁴

מכיוון שמושג **הטוב המשותף** הוא מושג מרכזי במסגרת התפיסה הרפובליקנית, חלק מהמידות הטובות של האזרחים על פי תפיסה זו הוא גילוי אחריות כלפי הטוב המשותף, ותרומה של האזרחים למימוש הטוב המשותף. מדינה רפובליקנית מעלה אפוא על נס את תרומתם של אלה מאזרחיה התורמים למימוש הטוב המשותף של כלל האזרחים. במדינה רפובליקנית השיח הפוליטי מבקש אפוא לטפח את המידות הטובות של האזרחים (virtue הוא מושג מפתח בתרבות הפוליטית הרפובליקנית), תוך שימת דגש מיוחד על קיומן של "חובות" ו"אחריות" של האזרחים כלפי הטוב המשותף

מנחם מאוטנר, "משבר הרפובליקניות בישראל", **משפט ואדם-משפט ועסקים**, י"ד, תשע"ב, ספטמבר, 2112, ע' 563.

- לפי דברי המחבר, הציגו מהן המידות הטובות של האזרחים.
- הציגו דוגמאות לגילויים של מידות טובות של אזרחים במדינת ישראל.

ד. מה יהיה אופיו של המרחב הציבורי במדינה הליברלית-הרפובליקנית וכיצד ייקבע?

לפי התפיסה הליברלית-הרפובליקנית, למדינה יש זהות תרבותית-ערכית וזהות זו משפיעה על המרחב הציבורי. בניסיון ליצור אומה אזרחית משותפת אחת, המדינה מטפחת שפה אחת, תרבות אחת, מערכת סמלים אחת וזהות אחת שכל **אזרח** נדרש להטמיען על פי המובן הראשון ובמובן השני המרחב הציבורי יושפע מערכיו של הרוב.

המדינה, בשיתוף אזרחיה, קובעת את מערכת הערכים הראויים, כלומר את "**הטוב המשותף**". היא מטפחת ערכים של **השתתפות**, **מעורבות** ו**אחריות** פוליטית של האזרחים, שחיוניות ליצירת שותפות וסולידריות, היעד הוא לקבוע את הטוב הציבורי, לחזק את השותפות כשהמטרה היא ליצור "**קהילה אזרחית**".

תפקיד המדינה לפי התפיסה הליברלית-הרפובליקנית, לעומת תפקידה לפי התפיסה הליברלית-האינדיבידואלית (שבה המדינה צריכה רק לשמור על זכויות הפרט), הוא **כפול**: גם **לשמור על זכויות האזרחים** וגם **לקדם ערכים משותפים**. המדינה **מטפחת סולידריות אזרחית** כדי לממש את

⁴ הענקה של זכויות קבוצתיות אינו קריטריון להיותה של המדינה מדינה דמוקרטית. ראו פרק זכויות האדם.

הטוב המשותף. "הטוב הכללי" ייקבע במשותף בין כלל האזרחים במדינת לאום אזרחית/מדינתית או על ידי הקבוצה הלאומית הדומיננטית במדינת לאום אתנית-תרבותית.

רפובליקנים מאמינים כי לא יתכנו חיים אנושיים משמעותיים. וחופשיים מחוץ לקהילה הפוליטית. קיומה של מדינה מתפקדת הוא עניינם של כל בני החברה, במובן זה שעל כל חברי הקהילה הפוליטית להיות אזרחים פעילים ומעורבים בחיים הציבוריים והפוליטיים. מעורבות זו היא בראש ובראשונה הצבעה בבחירות דמוקרטיות וחברות פעילה במפלגות ובארגונים שונים לשם עיצוב החיים הציבוריים. הרפובליקנים הדמוקרטי המודרני מבקש לפתח בקרב בני החברה תודעה אזרחית, שמשמעותה ההכרה בצורך להבטיח את קיומה של המדינה וכן בחשיבותם של מרחב ציבורי מפותח ושל דמוקרטיה, חוק וסדר. תודעה אזרחית כזו חשובה משום שהיא מכוננת אחריות של האזרח כלפי האזרחים האחרים וכלפי המרחב הציבורי, וכן היא מכוננת זיקה אזרחית הדדית בין כל החברים בקהילה הפוליטית.

נר קידר, **ממלכתיות: התפיסה האזרחית של בן גוריון**, באר שבע וירושלים: אוניברסיטת בן גוריון בנגב ויד בן צבי, 2009, עמ' 10-11.

- ציינו לאיזה מובן של התפיסה הרפובליקנית מכוון הכותב, ונמקו תשובתכם.

סוג הלאומיות המתאים לתפיסה הליברלית-רפובליקנית

לכל אחד משני המובנים של התפיסות הליברליות-רפובליקניות שהוזכרו מתאים סוג אחר של לאומיות. **למובן הראשון** מתאים יותר **לאומיות מדינתית/אזרחית**, אך בניגוד לליברליזם האינדיבידואלי הוא מכוון את הלאומיות המדינתית לעבר זהות קולקטיבית. כאשר תפיסת הטוב תחפוף את האזרחות המשותפת לכל בני הלאום.

המובן השני מתאים יותר ל**לאומיות אתנית-תרבותית** כשהטוב המשותף הוא הטוב של קבוצת הרוב הדומיננטית המורכבת מלאום אתני-תרבותי.

לצד התפיסה של דמוקרטיה ליברלית-רפובליקנית, קיימת **תפיסה רפובליקנית שאינה ליברלית**. כאמור, הגישה הרפובליקנית-הליברלית מדגישה את המחויבות של המדינה לטובתו של היחיד תוך הכרה בחשיבותו של הקולקטיב. זאת, היות שהקולקטיב הוא צורך חיוני של היחידים למימוש זהויותיהם וזכויותיהם. ואילו הרפובליקניזם הלא-ליברלי, מייחס חשיבות למדינה כשלעצמה, חשיבות שאיננה נובעת מהמימוש המרבי של טובת היחיד. ערכו של הקולקטיב קודם לערך של טובת היחיד.

*רוסו מבחין בין **הטוב הכללי** שהוא סך כל הרצונות הטובים/ החיוביים של האזרחים שרוצים בהשגת מטרות משותפות בטובת כלל האזרחים. לבין **רצון הכלל** שהוא סך כל הרצונות האינדיבידואליים, האנוכיים של כל הפרטים שיכול להוביל למתחים לתחרויות בין בני האדם.

תפיסה זו בולטת במשנתו של רוסו,* שמדבר על שלטון למען הטוב הכללי : "כל מי שימאן להישמע לרצון הכללי, יכריחוהו לכך הגוף כולו. דבר זה אין פירושו אלא זה שיכריחוהו להיות חופשי". היא גם מתבלטת במשנתו של הפילוסוף הגרמני הגל.

3. מהי המיקורת על התפיסה הליברלית – הרפובליקנית?

- **בתפיסה הליברלית- רפובליקנית במובנה הראשון** - קבוצות אתניות, לאומיות תרבותיות, דתיות היושבות במדינה, שאינן שותפות לאותו טוב משותף, עלולות להיפגע, כיוון שהן צריכות לוותר על הזהות הייחודית שלהן, על שפתן ותרבותן. פעמים אף מופעל לחץ על קבוצות המיעוט כדי שיתבוללו ברוב; מיעוט שרוצה להתבדל, יתקשה בכך. מדינה המקדמת תרבות אחת על פני שאר התרבויות עלולה גם לפגוע בשוויון בין האזרחים.
- מימוש הטוב הכללי עלול לפגוע בזכויות הפרט - כשקיימת התנגשות בין זכויות הפרט לבין הטוב המשותף לחברה כולה. כיון שמתן עדיפות לתרבות אחת, פוגע בזכות לתרבות של הפרטים בקבוצות הייחודיות.
- **במובן השני של התפיסה הליברלית – רפובליקנית** מהות "הטוב המשותף", שהוא השגת הטוב בעיקר, עבור קבוצת הלאום הדומיננטית, עלולות הקבוצות שאינן משתייכות לרוב זה להיפגע. בניגוד למובן הראשון של התפיסה הליברלית-רפובליקנית הנוהגת במדינת לאום מדינתית, שבה המיעוט מוזמן להצטרף לקולקטיב, במובן השני, במדינת לאום אתנית-תרבותית, המיעוט אינו רשאי להצטרף אל הרוב האתני- תרבותי. אך היות שהמדינה מודעת לשונות בין קבוצת הרוב לקבוצות המיעוט היא אינה מצפה מהן להתבולל ולוותר על ייחודן התרבותי.

מדינות בהן מתקיימת התפיסה הליברלית- הרפובליקנית

רפובליקניזם במובן של ה"טוב המשותף" לכלל האזרחים, הכי קרוב לגישה הנוהגת בצרפת שדוגלת ב"שפה אחת, תרבות אחת וזהות אחת", מערכת סמלים אחת שיש להנחיל לכלל האזרחים. אין חשיבות למוצא האתני בתנאי שהיחיד מקבל על עצמו את מערכת הערכים המשותפת, את השפה והתרבות המשותפת. בכך הוא מצטרף לקולקטיב- כלומר לאומה.

בצרפת, למרות היותה מדינה חילונית, ימי השבתון הרשמיים קשורים למחזור השנה הנוצרית, מה שמחייב את בני הדתות האחרות לוותר ויתורים גדולים. לדוגמה, בעבר חויבו יהודים לעבוד בשבת ובימי המועד

*גאליה - שטחה הגיאוגרפי של צרפת כונה בעת העתיקה "גליה". לכן מחנכים הצרפתים את בניהם על המורשת הגאלית

[גאליה מהמאה ה-3](#) לפני הספירה, (ויקי שיתוף).

שלהם, ואפילו ביום כיפור, וב-1994 סירבו השלטונות לשנות את מועד הבחירות שעמד לחול בחג הראשון של פסח. בנוסף המדינה מטפחת את ההיסטוריה והתרבות הגאלית ומחייבת את כל האזרחים גם בני הקבוצות השונות, לרכוש את השפה צרפתית, ללמוד ולהזדהות עם התרבות הגאלית*.

כיוון שאין הכרה בצרפת בקיומן של קבוצות אתניות ולאומיות, היא לא חתמה על האמנה האירופית להגנה על זכויות המיעוטים הלאומיים. יתר על כן, ב-1999 קבעה המועצה החוקתית של צרפת, שהיא בית המשפט לחוקה של צרפת, כי האמנה האירופית לשפות אזרחיות ושפות של מיעוטים מוגדת לחוקה הצרפתית.⁵

ה"ממלכתית" בישראל מוצגת כתפיסה רפובליקנית במובן השני. כמדינת לאום אתנית, הקבוצה הדומיננטית היא קבוצת הרוב היהודית. המדינה מטפחת את תרבותו של העם היהודי כ"טוב המשותף". היא אינה מבקשת להטמיע את המיעוטים בתרבות הרוב הדומיננטית, אלא מכירה בזכותם לשמור על ייחודם התרבותי, למשל על ידי קיום מערכת חינוכית נפרדת במימון המדינה.⁶

את הממלכתיות הציונית שהיא מקרה פרטי של הרפובליקניזם, אפשר לפרוט לשלושה עניינים...

ההכרה בחשיבות הספרה[המרחב]הציבורית היהודית... ההכרה בדרכי הפעולה הדמוקרטיות... וההכרה בחשיבות שבהשתתפות בחיים הציבוריים והאחריות והזיקה של האזרח לקהילה הפוליטית ולחבריו האזרחים.

אבי בראלי וניר קידר, "ממלכתיות ישראלית", מחקרי מדיניות 87, ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה, 2011, עמ' 33.

- הסבירו מהם הקריטריונים המצויים בקטע להגדרתה של "הממלכתיות הציונית".

- האם קריטריונים אלו מתאימים לתפיסה הרפובליקנית. נמקו.

3. התפיסה הליברלית הרב-תרבותית

א. כיצד האדם ממש כאופן האיטי את יכולותיו ולכוליותיו, את חירויותיו וכישוריו?

[חברה מרובת](#)

מאתר [תרבויות](#),

FREEIMAGES.co.uk

⁵ אלכסנדר יעקובסון ואמנון רובנשטיין, ישראל ומשפחת העמים, תל אביב: שוקן, 2003, עמ' 378.

⁶ ראו פרק המיעוטים.

כיון שמדובר גם כאן בתפיסה ליברלית, חלה על המדינה החובה להגן על זכויות האדם וחירויותיו ועל השוויון בין האזרחים. אולם נקודת המוצא של התפיסה הרב-תרבותית היא שהאדם זקוק לא רק לזכויות כמו חופש ביטוי אלא זהותו של היחיד אינה יכולה להיות מנותקת מהתרבות שבה צמח, ועל כן היא תוכל להתממש בדרך הטובה ביותר אם יחיה ויתפתח במסגרת הקבוצה התרבותית הייחודית שהוא משתייך אליה. **ההשתייכות לקבוצה תרבותית, לשונית, או דתית, היא מרכיב חיוני באישיותו של כל אדם ואדם.** מכאן שהטוב של האדם הוא היותו חלק מקבוצה שהוא משתייך אליה מבחינה אתנית-תרבותית.

פ. מהו יחס המדינה הליברלית הרב-תרבותית לזהות האישית והקבוצתית של אזרחיה?

המדינה מתייחסת לזהות האישית והקבוצתית של אזרחיה. כדי להבטיח את המשכת התרבויות של הקבוצות השונות המתקיימות בתחומה, על המדינה לדאוג לשימורן. התפיסה הרב-תרבותית מייעדת מקום מרכזי לשמירת ייחודיותן של הקבוצות התרבותיות, ובמסגרת התפיסה הזאת היא מאפשרת לקבוצות אלה להתקיים ולהתפתח ואינה מרוממת תרבות אחת על חברתה ואינה מעדיפה מערכת ערכים אחת על פני מערכות אחרות. הקבוצות שוות זו לזו, ולכל אחת הזכות לשמור על ייחודה. **מכאן שהמדינה מכירה ומממשת את זכויותיהן של הקבוצות השוכנות בתחומה.** המדינה לא רק מכירה בזהות הייחודית של כל אחת מהקבוצות המרכיבות את הפסיפס האנושי שבה, אלא מנהלת עם כל אחת בנפרד שיח ייחודי שמתחשב בצרכיה ובמאפייניה.

בדומה לתפיסה הליברלית-האינדיבידואלית שהיא ניטרלית ואינה מתייחסת לזהות הייחודית התרבותית של אזרחיה, התפיסה הליברלית הרב-תרבותית ניטרלית גם היא בכך שאינה מעדיפה תרבות של קבוצה אחת על פני תרבות אחרת. אולם בשונה מהתפיסה הליברלית אינדיבידואלית התפיסה הרב תרבותית מתייחסת לזהות הייחודית התרבותית של אזרחיה. במילים אחרות, המדינה מודעת להבדלים בין הקבוצות התרבותיות שאזרחיה משתייכים אליהן ומכירה במימוש זכותן לתרבות משלהן. על פי התפיסה הרב-תרבותית, המדינה אינה מייצרת זהות קולקטיבית אחת, אלא דואגת לשמירת זכויותיהן של הקהילות השונות. התפיסה הרב-תרבותית מעניקה לגיטימציה לריבוי ולסובלנות, ולהמשך קיומן הקבוצות חייבות להתייחס בסובלנות זו לייחודיות של זו.

ליצורי אנוש יש זכות לתרבות - לא לתרבות כלשהי, אלא לתרבותם הם. מעצם מהותה, התרבות נזקקת לקבוצה [..]. לדעתנו, זכותו של הפרט לתרבות נובעת מהעובדה שזהות האישיות עומדת בראש מעייניו של כל אדם, ומכאן החשיבות העליונה שהפרט מייחס לשמירה על אורח החיים המקובל עליו, לרבות סימני ההיכר הנחשבים בעיניו ובעיני חבריו לקבוצת התרבות למרכיבי הזהות המרכזיים שלהם. בעיקרו של דבר, הניסוח הטוב ביותר של הזכות לתרבות הוא זה התואם מבפנים את נקודת המבט של נושאי התרבות הנתונה.

אבישי מרגלית ומשה הלברטל, "ליברליזם והזכות לתרבות", אבי שגיא, מנחם מאוטנר ורון שמיר (עורכים), רב-תרבותיות במדינה דמוקרטית ויהודית, רעננה: רמות, תשנ"ח-1998, עמ'

מה יהיה אופיו של המרחב הציבורי במדינה הרב-תרבותית וכיצד ייקבע?

*מדינה רב-תרבותית היא מדינה שמגדירה את זהותה בהתאם לכלל הקבוצות המרכיבות אותה. זאת בניגוד לגישה רב-תרבותית שמכירה בזכויות של קבוצות תרבותיות לשמר את תרבותן. גישה זו יכולה להתקיים במדינות לאום אתניות-תרבותיות, למשל המכירות בזכויות הקבוצות המצויות בה ומאפשרות להם לשמר את ייחודן לעיתים תוך מימון התרבות הייחודית. אולם אינן מגדירות את זהותן על פי התרבות של הקבוצות הללו. אלא על פי זהותו של הרוב האתני לאומי-תרבותי.

אופיו של המרחב הציבורי ייקבע על ידי השפעתן ההדדית של הקבוצות השונות המרכיבות את המדינה, וכן על ידי יצירת תרבות פוליטית המשותפת לכלל האזרחים באמצעות חוקה. על ידי הקצאת משאבים מדינתיים יצליחו הקבוצות הלאומיות והתרבותיות לשמר ולקדם את מורשתן.

סוג הלאומיות המתאים ביותר לתפיסה הרב-תרבותית הוא מדינה שזהותה הלאומית היא רב-תרבותית.⁷ כפי שלמדנו, מדינה שזהותה הלאומית היא רב-תרבותית, מכירה בכלל הקבוצות הלאומיות והתרבותיות שבתחומה ומטפחת את תרבותן, וזהותה מבטאת את הקבוצות המרכיבות אותה*.

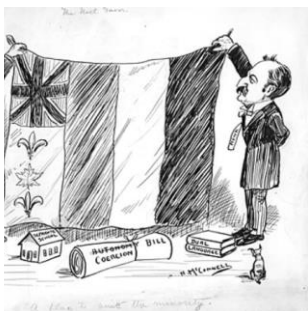
ד. ביקורת על התפיסה הליברלית הרב-תרבותית

- קושי ביצירת המשותף לקבוצות כדי לקיים מדינה יציבה.
- חשש לפגיעה בזכויות האדם כאשר רצון הקבוצה מתנגש עם רצון הפרט בקבוצה.
- חשש שתרבות קבוצה אחת או של קבוצות אחדות תעדיף על פני תרבותן של קבוצות אחרות.
- קושי ביכולתן של המדינה ושל הקבוצות השונות המרכיבות אותה להתייחס לקיומן של קבוצות לא-ליברליות ועל זכותן להמשיך ולקיים את מנהגיין הלא-ליברליים. לדוגמה: האם המדינה הרב-תרבותית תאפשר פגיעה בזכות השוויון של נשים בקבוצה הלא-ליברלית מתוך תפיסה רב-תרבותית, או שהיא לא תהיה סובלנית למנהגים לא-ליברליים הקיימים באותה קבוצה ותדרוש יחס שוויוני כלפי הנשים בקבוצה מתוך תפיסת עולם ליברלית.

מדינות בהן מתקיימת התפיסה הליברלית הרב-תרבותית

קנדה היא דוגמה למדינה רב-תרבותית. קנדה חוקקה את חוק הרב-תרבותיות המאפשר לקנדים בחלק האנגלו-סכסי ללמוד ולטפח את השפה האנגלית, לפרנקופונים (צרפתים) בחלק קוויבק לשמר את שפתם הצרפתית ולאסקימואים ולאינדיאנים לטפח את תרבותם הייחודית. אלא שחלוקה תרבותית ולשונית זו עלולה לפגוע בזכויות האדם. למשל, בחבל קוויבק שבו שלטת התרבות הפרנקופונית, חייב אזרח, גם אם אינו דובר צרפתית, לשלוח את ילדיו לבית ספר המחנך לאורה של התרבות. פטורים מכך רק אזרחים ותיקים דוברי אנגלית שרשאים לשלוח את ילדיהם לבתי

קריקטורה מקנדה על הפסיפס התרבותי. 1911

ויקיפדיה

7 הסבר מדינה רב-תרבותית ראו בפרק הרעיון הלאומי.

ספר באנגלית.⁸ במילים אחרות, בחבל קוויבק ההורים אינם רשאים לבחור את מערכת החינוך ואת התרבות שבהן יתחנכו ילדיהם. גם אוסטליה וניו זילנד הכריזו על עצמן כמדינות רב-תרבותיות.

סיכום

בפרק הוצגו שלוש תפיסות דמוקרטיות-ליברליות תיאורטיות.

מטלה:

בחברה הישראלית מתקיים
יכוח על סוגית "השוויון בנטל"
הצבאי. הציגו טיעונים בעד
ונגד גיוס של החרדים
והערבים מנקודת מבט
אינדיבידואלית, רפובליקנית
ורב-תרבותית

על השאלות: כיצד ימומשו זכויותיהם של האזרחים בדרך הראויה ביותר ומה יהיה יחסה של המדינה לזהות אזרחיה, עונים תומכי התפיסה הליברלית-האינדיבידואלית שמדינה שתתייחס באופן פרטני לכל אזרח, תממש את טובתו בצורה המיטבית. המצדדים בתפיסה הליברלית-הרפובליקנית מבקרים את הגישה הליברלית אינדיבידואלית וטוענים שטובת היחיד תלויה בטובת הציבור כולו או בטובתו של הרוב. לעומתם תומכי התפיסה הליברלית הרב-תרבותית סבורים שרק במדינה המעניקה זכות לקיום תרבותי נפרד, המטפחת והמממנת את הייחודיות התרבותית, המתייחסת לכל קבוצה בהתאם לצרכיה והמאפשרת להם להשפיע על המרחב הציבורי – רק בה יתממשו זכויותיו של האדם בדרך המיטבית. לכל אחת מהגישות יתרונות וחסרונות. כל מדינה מחליטה על התפיסה הדמוקרטית ליברלית המתאימה ביותר לערכיה, לאופייה, להרכב הדמוגרפי שלה ולתרבותה הפוליטית. **ברוב מדינות הלאום** האתניות-התרבותיות והמדינתיות מתקיים **שילוב** של חלק מהתפיסות הדמוקרטיות הליברליות השונות תוך שימת דגש על אחת מהן. בסוגיות שהציבור נחלק בהן ניתן לשמוע טענות ונימוקים המתבססים על התפיסות הדמוקרטיות ליברליות שנלמדו בפרק.⁹

תרגול

1. בצרפת נחקק 'חוק הרעלה', או בשמו הרשמי 'החוק בדבר חילוניות וסמלים דתיים בולטים בבתי ספר' ונכנס לתוקף בספטמבר 2004. הוא מטיל איסור על חבישה, לבישה או ענידה של בגדים, תליונים ופריטי לבוש אחרים בעלי אופי דתי בולט בבתי ספר ממלכתיים, במוסדות ציבור באוניברסיטאות. הכוונה היא לכל סוג של סממן דתי: כיסוי ראש מוסלמי, כיפה, או ענידת צלב מעל גודל מסוים.

⁸ החקיקה אמנם בנושא זה נפסלה על ידי בית המשפט העליון בקנדה בטענה שהיא מנוגדת למגילת הזכויות של הפדרציה הקנדית. עם זאת הפרלמנט של קוויבק חוקק את החוק מחדש בהתבסס על סעיף 33 לחוקה המאפשר "לעקוף" את פסקי בית המשפט במגבלות מהותיות ובהליכים מסוימים (אדם דנאל, מדינה יהודית ודמוקרטית: מבט רב-תרבותי, ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה, 2003, עמ' 82).

⁹ ראו פרק העמדות.

א. הציגו נימוקים "בעד ונגד חוק הרעלה".

ב. הסבירו לגבי כל אחד מהנימוקים שצינת האם הוא משקף את התפיסה הליברלית: האינדיבידואלית, הרפובליקנית או הרב תרבותית. נמקו תשובתכם.

2. הציגו את עקרון ההסכמיות.

והסבירו כיצד דמוקרטיה רפובליקנית ליברלית מבטאת עקרון זה.

3. הורים לילד ערבי באחת הערים המעורבות בישראל פנו לעירייה בבקשה לאשר להם לשלוח את בנם לגן יהודי, בניגוד למדיניות של העירייה המשבצת ילדים ערבים לגן ערבי וילדים יהודיים לגן יהודי מתוך הכרה בשונות שלהם.

לטענת ההורים הם מעדיפים לשלוח את הילד לגן ולבית ספר יהודי על מנת שילמד עברית על בוריה ויוכל בבגרותו להשתלב בלימודים ובתעסוקה באופן הטוב ביותר.

א. ציינו והציגו איזו תפיסה דמוקרטית באה לידי ביטוי במדיניות של העירייה.

ב. ציינו והציגו איזו תפיסה דמוקרטית באה לידי ביטוי בבקשת ההורים.

4. ילדי האיימיש

במדינת ויסקונסין בארה"ב, סרבו הורים מכת האיימיש לשלוח את בתם, שהייתה מעל גיל 14, לבית הספר, בניגוד לחובה חוקית, שהילדים ילמדו עד גיל 16. לטענת ההורים על פי השקפתם ילדים בגיל זה צריכים ללמוד דרך עבודה ולא על ידי למידה בבית הספר, בנוסף התבססו ההורים על חופש הדת המובטח בחוקה האמריקאית. לדבריהם, שליחת בתם לבית הספר עלולה לסכן את החינוך הדתי שהם נותנים לילדיהם. בית המשפט הכיר בדרישה של ההורים, בין היתר בנימוק "שאורח החיים המסורתי של האיימיש אינו רק עניין של העדפה אישית אלא של אמונה דתית עמוקה, המשותפת לקבוצה וקשורה באופן הדוק לחיי היום יום" נקודת המבט של "הקבוצה המאורגנת" בשילוב של האמונה הדתית העמוקה גברה על האינטרס של המדינה שהילדים יתחנכו בחינוך חובה. (אייל בנבנישתי, ["ההגנה על קהילות מיעוטים בבית המשפט"](#) [פסק הדין](#) ויסקונסין נגד יודר 1972

[Wisconsin v. Yode](#)).

א. הציגו מהם הערכים המתנגשים בפרשת ילדי האיימיש?

ב. הסבירו את נימוקיו של בית המשפט שפסק לטובת ההורים.

ג. ציינו והציגו איזו תפיסה דמוקרטית (ליברלית: אינדיבידואלית, רפובליקנית או רב תרבותית) הנחתה את בית המשפט בפסק הדין. הסבירו כיצד תפיסה זו באה לידי ביטוי בקטע.

5. הוצגה הצעת חוק שתחייב את החלת לימודי הליבה בכל מוסדות החינוך בארץ, כולל ערביים וחרדיים.

הציגו טיעונים בעד ונגד החלת חובת לימודי ליבה במערכת החינוך כולה, על פי כל אחת מהתפיסות הדמוקרטיות ליברליות.